

MIŁOSZ T. WALERZAK, PIOTR URBAŃSKI, MICHAŁ KRZYŻANIAK, DARIUSZ ŚWIERK*

LOSY HISTORYCZNYCH KOMPOZYCJI OGRODOWYCH WŁĄCZANYCH W GRANICE MIASTA POZNAŃ NA PRZYKŁADZIE ZESPOŁU PAŁACOWO-PARKOWEGO W NARAMOWICACH

THE DESTINY OF A HISTORICAL GARDEN'S COMPOSITIONS WITHIN POZNAŃ BASED ON THE PALACE-GARDEN COMPLEX IN NARAMOWICE

Streszczenie

Zespół pałacowo-parkowy w Naramowicach znajduje się obecnie w granicach północnej części Poznania. Po I wojnie światowej majątek przeszedł na własność skarbu państwa. Obiekt włączono w obręb Poznania, a dobrze utrzymany park stał się częścią systemu zieleni miejskiej, podobnie jak wiele innych obiektów, takich jak: Sotacz, Marcelin czy Morasko, które również w tamtym czasie były stopniowo przyłączane do miasta. W drugiej połowie XX w. Naramowice zaczęły się destrukcyjnie zmieniać. W latach 60. i 70. XX w. przebudowano klasycystyczny pałac, niszcząc jego walory zabytkowe. Na terenie historycznego parku wśród starodrzewu wybudowano bloki mieszkalne. Obecnie założenie już nie przypomina dawnego historycznego układu. Pałac wygląda jak barak, a park stał się otoczeniem dla współczesnego osiedla mieszkaniowego. Tylko stare lipy, graby i potężne cisy są jedynymi niemyimi świadkami dawnej świetności tego miejsca. Rosnąc między blokami, nadają im tajemniczego, choć kontrowersyjnego uroku. Analiza kompozycji przestrzennej i powiązań widokowych tego obiektu pozwala określić nieistniejące już relacje kompozycyjne, łączące naramowicki pałac z Poznaniem. Sporządzone wirtualne modele 3D obiektu pozwalają natomiast odtworzyć nieistniejącą już kompozycję, przywracając historii ten nieduży podmiejski, a później miejski park przypałacowy.

Słowa kluczowe: Naramowice, park krajobrazowy, obiekt historyczny, analiza powiązań widokowych

Abstract

The nineteenth-century palace-garden complex in Naramowice is currently placed within northern part of Poznań. After the First World War the estate fell into the exchequer ownership. The object was joined into Poznań and well-kept park became the part of an urban greenery system. Just as many other objects – for instance: Sotacz, Marcelin or Morasko. These objects were also gradually joined into the city at that time. In the middle of a 20th Century Naramowice started changing destructively. In the sixties and seventies the palace was rebuilt which caused the tremendous destruction of its antique valuables. On the historic park ground – among the old trees – the blocks of flats were built. At present the assumption does not recall the historical arrangement anymore at all. It looks like a cabin, the greenery became the casula part of a housing estate. Just the old lime trees, hornbeams and giant yews are the only mute witnesses of this place historic magnificence. Growing among the blocks of flats they give to this area a quite mysterious as also a controversial value. The analysis of the composition and view connections of this object allows to specify no longer existing compositional relations between Naramowice Palace and Poznań. The 3D models of the object which were created allows to reconstruct the no longer existing composition also to bring this palace-park back to a virtual life.

Keywords: Naramowice, landscape park, historical object, the analysis of the composition and view connections

* Dr inż. arch. Miłosz T. Walerzak, dr hab. Piotr Urbański, dr inż. Michał Krzyżaniak, dr inż. Dariusz Świerk, Katedra Terenów Zieleni i Architektury Krajobrazu, Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu.

1. WSTĘP

Dziewiętnastowieczny zespół pałacowo-parkowy w Naramowicach znajduje się w północnej części Poznania, na zachodnim skraju doliny Warty. Będący siedzibą wielu pokoleń, pałac w stylu klasycystycznym stanowił centrum układu kompozycji przestrzennej. Po I wojnie światowej majątek przeszedł na własność skarbu państwa. Obiekt włączono w obręb Poznania, a dobrze utrzymany czterohektarowy park wraz prosperującym gospodarstwem ogrodniczym stał się częścią systemu zieleni miejskiej. Porównywalne losy miało wiele innych obiektów, takich jak: Sołacz, Marceлин czy Morasko, które również w tamtym czasie były stopniowo przyłączane do miasta¹. Jednak te trzy obiekty w stosunku do Naramowic miały zdecydowanie więcej szczęścia, chociaż żaden z nich nie zachował swojej historycznej kompozycji. Dwór w Sołaczu przetrwał, a obecnie użytkuje go Uniwersytet Przyrodniczy. Obiekt otoczony jest okazałym parkiem dendrologicznym. Wprawdzie nie nawiązuje on do skromnego przydworskiego ogrodu, jaki był dawniej, jednak stanowi dobrą oprawę, nawiązującą do naturalistycznych XIX-wiecznych kompozycji. Marceлин – obecnie również część kampusu Uniwersytetu Przyrodniczego, historycznie miał półtorahektarowy park z połowy XIX w. Obiekt znajduje się dziś w dość dobrej kondycji. Utworzony tam nowy ogród dydaktyczno-badawczy nie jest rewaloryzacją historycznych form, lecz raczej kreacją związaną z nadaną obiektowi nową funkcją. Morasko z kolei stanowi odmienny od wcześniej wymienionych przykład. To obiekt o historii sięgającej połowy XVIII w., którego głównym trzonem kompozycji był dwór (XVIII w.) i pałac (XIX w.). Te dwa budynki, należące niegdyś do jednego rodzaju, uzupełniały się nawzajem, a dziś są karykaturalnym przeciwieństwem. Dwór należący do Zgromadzenia Sióstr Misjonarek Chrystusa Króla wraz z towarzyszącymi budynkami jest w stanie idealnym, natomiast odgradzony sztucznie poprowadzonym murem pałac popada w ruinę. Podobnie podzielono kilkuhektarowy park, chociaż jego zabytkowa kompozycja jest nadal czytelna.

2. PARK PAŁACOWY W NARAMOWICACH

Zespół pałacowo-parkowy w Naramowicach pierwotnie składał się z dworu, oficyny oraz krajobrazowego parku z domkiem ogrodnika. Dwór powstał w połowie XIX w., ale już pod koniec tego wieku do siedziby dobudowano boczne skrzydło oraz narożną, ośmioboczną wieżę. W wyniku tej rozbudowy budynek zyskał bardziej reprezentacyjny pałacowy wygląd. Liczne boniowania elewacji, oprawa portali drzwiowych i okien oraz ozdobne gzymsy i pilastry dopełniały wystroju nowej rezydencji, która stała się dominantą całego układu i punktem centralnym zespołu parkowego².

¹ Ponadto, według przeprowadzonych w 2011 r. badań autora, wśród historycznych obiektów parkowych i ogrodowych włączanych w obręb Poznania należy wymienić: Chyby (XVIII w.), Kobylepole (XVIII w.), Radojewo (XIX w.), Nową Wieś Górną (XIX w.), Umultowo (XIX w.), Piątkowo (XIX w.), Strzeszyn (XIX w.), Kiekrz (XIX w.), Wielkie (XIX w.), Krzyżowniki (XIX w.), Gołęcin (XIX w.), Ławicę (XIX w.), Górczyn (XIX w.), Szczepankowo (XIX w.), Pokrzywno (XIX w.), Starotękę Wielką (XIX w.), Minikowo (XIX w.), Krzesiny (XIX w.), Antoninek (pocz. XX w.), Edwardowo (pocz. XX w.) oraz Piotrowo (pocz. XX w.). W nawiasach podano czas powstania kompozycji ogrodowej lub parkowej.

² Opis na podstawie archiwalnych fotografii. S. Sas-Lityński, *Złota księga ziemiaństwa polskiego*, Tom: Wielkopolska, Poznań 1929.

Okolo 1916 r. teren parku został powiększony w kierunku południowym. Utworzono wówczas przed rezydencją półkolisty podjazd wraz z regularnymi rabatami. Prowadziła do niego poprzeczna prosta aleja z lip, dzieląc cały układ na dwie części – rezydencjonalną i gospodarczą.

Podczas I wojny światowej pałac uległ zniszczeniu. Wyremontowany został dopiero w 1928 r.

W tym czasie uporządkowano również park, wykonane zostały nowe nawierzchnie układu drogowego i podjazdu oraz nowe bramy i ogrodzenia. Z tego okresu pochodzi archiwalny plan całego obiektu pałacowo-parkowego w Naramowicach, doskonale ilustrujący ówczesny układ przestrzenny i kompozycję. Na planach z 1928 r. przed pałacem widoczny jest półkolisty podjazd z regularną obrzeżną rabatą. Prawdopodobnie rabata obsadzana była kwitnącymi roślinami sezonowymi. Natomiast na północ od pałacu, we wgłębniku, znajdowała się geometryczna kompozycja z kobiercami kwiatowymi. Były to jedyne regularne elementy kompozycji. Pozostałe części parku zaprojektowano w stylu naturalistycznym, o swobodnym, lekko kaligraficznym przebiegu układu drogowego. We wschodniej części obiektu utworzony został duży okrągły staw ze sztuczną wyspą. Na południowy wschód od pałacu, niedaleko domku ogrodnika, znajdował się warzywnik.

Zespół budynków folwarku znajdował się w południowej części majątku, a jego układ w XIX w. rozmieszczony był na planie podkowy z głównymi wjazdami od wschodu i zachodu.

Prawdopodobnie w 1916 r. podwórze gospodarcze zostało zmniejszone w wyniku rozbudowy południowej części parku. Główny wjazd na dziedziniec został wówczas utworzony od północy, a drugi powstał od strony południowej. W południowo-zachodniej części układu znajdowały się dwa spichlerze z 1874 r.³. Stronę południowo-wschodnią zamykał budynek obory, a zachodnią murowana z cegły stodoła.

Po II wojnie światowej majątek naramowicki nie podzielił losu większości podobnych majątków ziemskich i nie uległ parcelacji. Jednak w 1951 r. utworzono tam Państwowe Gospodarstwo Rolne – „PGR Naramowice”.

W latach 1965-1975 od strony ul. Naramowickiej (na terenie parku) wybudowany został wspomniany wcześniej hotel oraz restauracja. Miał on stanowić zaplecze dla organizowanych w Naramowicach kursów i targów rolniczych. Jeszcze w latach 90. XX w. dawne podwórze folwarczne służyło jako teren wystawowy, a na organizowanych tu targach prezentowano sprzęt rolniczy i zwierzęta hodowlane.

Dziś budynki tworzące dawny zespół folwarczny nadal istnieją. Kształt podwórza folwarcznego pozostaje niezmienny, jednak poszczególne nieruchomości są własnością różnych właścicieli, którzy wedle swoich potrzeb wprowadzili na tym terenie nowe inwestycje. W większości to prywatne firmy, dla których historyczne budynki służą jako magazyny.

Nowo powstałe budynki w niczym nie nawiązują do historycznego układu, wręcz niszcząc go. W pierzei zachodniej nadal znajduje się murowana z cegły stodoła z końca XIX w. z zachowanym detalem, jednak już w nowej, intensywnie niebieskiej kolorystyce. Natomiast od strony południowo-zachodniej i wschodniej przetrwały dwa spichlerze, obora i dawne domy pracowników folwarku.

³ J. Goszczyńska, *Majątki Wielkopolskie*, Tom VIII: *Miasto Poznań*, Fundacja Ochrony Dziedzictwa Kultury Wsi i Rolnictwa w Szreniawie, Muzeum w Szreniawie, Towarzystwo Miłośników Miasta Poznania, Szreniawa 2004, s. 72-73.

Na przełomie lat 60. i 70. XX w. dokonano przebudowy pałacu na cele biurowe. Główny korpus budowli został podwyższony o dodatkowe piętro, spadzisty dach przekształcono na płaski i usunięto wszelkie ozdobne detale. W efekcie budynek całkowicie utracił reprezentacyjny charakter i wartość zabytkową. Przebudowie poddano również dom ogrodnika. Powstały budynek, o zupełnie innych proporcjach, w niczym nie przypomina dawnej budowli. W latach 1965-1975 uszczuplony został historyczny obszar zespołu parkowego. W jego zachodniej części, przy ul. Naramowickiej, zbudowano nowoczesny jak na lata 70. XX w. Hotel „Naramowice” wraz z parkingiem. Jednocześnie na terenie parku powstał, nieistniejący obecnie, amfiteatr z muszlą koncertową oraz rosarium, a na wyspie utworzono Pawilon Historii i Pamięci, który gromadził zbiór eksponatów z życia i historii Naramowic⁴. W kolejnych latach we wschodniej części parku powstało nowe ogrodzone osiedle mieszkaniowe.

Pod koniec XX w. na terenie parku wybudowano kolejne nowoczesne osiedle mieszkaniowe, wydzielając następny fragment z pierwotnej kompozycji. Historyczna przestrzeń zespołu parkowego, która została podzielona budynkami bloków mieszkalnych, przestała funkcjonować jako spójna całość. Nowy układ komunikacji, utworzony między wtórną zabudową, nie nawiązuje do pierwotnego. Natomiast pozostały tu jeszcze starodrzew, reprezentowany przez okazałe cisy, graby, lipy i kasztanowce, zatracił znaczenie, jakie miał w historycznej kompozycji.

Analizując obiekt z punktu widzenia współczesnych terenów zieleni osiedlowej, cały ten kompleks otoczony jest wspaniałą roślinnością. Dawne układy drzew uzupełnione zostały współczesnymi grupami krzewów oraz wprowadzono nowe drogi spacerowe, ławki i place zabaw. Jednak w ujęciu historycznym obiekt został nieodwracalnie przekształcony, choć mógł pozostać zabytkiem i pełnić o wiele większą i ważniejszą rolę w życiu społecznym tej części Poznania.

Ten nieduży zespół pałacowo-parkowy nie został w odpowiednim czasie wpisany do rejestru zabytków i tym samym objęty odpowiednią ochroną. Brak opieki konserwatorskiej przyczynił się do tak dużych przekształceń i dewastacji, że aktualnie uniemożliwiają one odtworzenie pierwotnego układu kompozycji i przywrócenie wartości zabytkowych.

Bazując na odrysie historycznego planu⁵ z 1928 r., w ramach badań sporządzono wirtualny model założenia pałacowo-parkowego w Naramowicach. Model ten, będący uproszczoną rekonstrukcją kompozycji przestrzennej obiektu, posłużył do badań kompozycji i powiązań widokowych. Prześledzono widoki wewnątrz obiektu parkowego, analizując relacje struktury parku z budynkami znajdującymi się na jego terenie. Interpretując szczegółowo historyczne plany, udało się w przybliżeniu odtworzyć układy roślinne z rozróżnieniem na drzewa, krzewy, rabaty kwiatowe oraz wydobyć różnice ich wysokości. Zróżnicowanie wysokościowe drzew i krzewów jest oszacowane w przybliżeniu, jednak ta niezwykle cenna informacja pozwala choć w części odtworzyć „trzeci” wymiar w kompozycji. Dane te umożliwiły stworzenie przestrzennych struktur znajdujących się niegdyś w parku, kulisujących poszczególne sekwencje widoków.

W pracach zbadano wiele powiązań widokowych, które podzielono na trzy grupy. W grupie pierwszej były to widoki w relacjach: pałac → park, park → pałac, park ↔ park (z poziomu spacerującego człowieka). W grupie drugiej: wieża ↔ park,

⁴ *Ibidem*, s. 71.

⁵ Historyczny plan założenia pałacowo-parkowego w Naramowicach z 1928 r. Zbiory Archiwum Państwowego w Poznaniu.

wieża ↔ okolica oraz wieża → miasto Poznań. Trzecia grupa to widoki, których miejsca zostały wyraźnie zaakcentowane na historycznym planie. Miejsca te zostały celowo zaprojektowane, a model przestrzenny umożliwił sprawdzenie zasadności ich lokalizacji.

Cykl widoków z pierwszej grupy prześledzono wirtualnie, „spacerując” po modelu obiektu, zaczynając od bramy głównej przez aleję, teren podjazdu do rezydencji. Dalej prześledzono widoki od strony pałacowego tarasu, terenu wgłębnika i widok na przecinający park Potok Naramowicki.

W tej skromnej krajobrazowej kompozycji parkowej powiązania widokowe odgrywały istotną rolę. Widoki rządziły naturalistycznymi ogrodami tak jak związki miarowe barokowymi, a każda forma rzeźby terenu mogła być perfekcyjnie dopasowana do kompozycji ogrodu lub też sam ogród idealnie wpisywał się w istniejące otoczenie. Tu krajobraz stał się wyznacznikiem stylu, a jego naturalne piękno rządził rozmieszczeniem poszczególnych elementów ogrodu, będąc również czynnikiem, który mógł być decydujący o lokalizacji i powstaniu ogrodów historycznych⁶.

Kulminacją badań było prześledzenie powiązań widokowych z wieży pałacowej (grupa druga). Około 15 metrowej wysokości⁷ wieża widokowa historycznie umożliwiała nie tylko widoki na teren całego parku i folwarku, ale przede wszystkim dalekie powiązania z otaczającym krajobrazem. Najważniejsza perspektywa widokowa (w stronę południową) ukierunkowana była na miasto Poznań, szczególnie na jego staromiejską część.

Na archiwalnym planie z 1928 r. zostały wyraźnie zaakcentowane trzy miejsca na terenie parku (grupa trzecia). Stworzony model przestrzenny umożliwił przeanalizowanie tych miejsc i sprawdzenie ich znaczenia w kompozycji przestrzennej obiektu. Pierwsze z nich to widok na front pałacu od strony drogi doprowadzającej do podjazdu. Najbardziej reprezentacyjna część rezydencji była widoczna w asymetrycznych kulisach drzew rosnących na podjeździe.

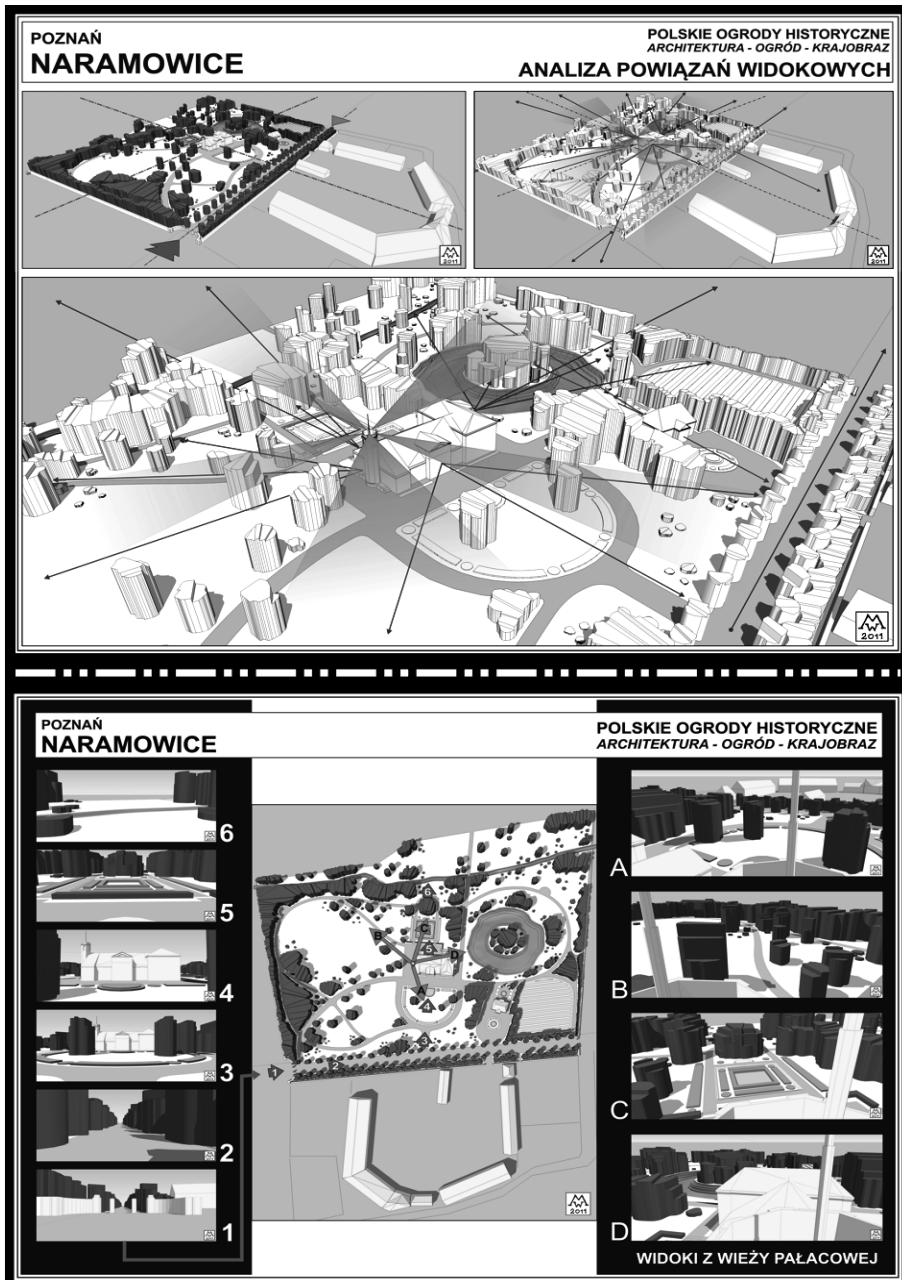
Drugie miejsce, zlokalizowane w północno-wschodniej części parku, w samym jego narożniku, umożliwiała widok na rezydencję i wieżę ujętą w malownicze kulisy zrekonstruowanych grup drzew i krzewów. Natomiast dalej w tle prawdopodobnie mogły się rysować kontury dachów folwarku.

Trzecie (ważne kompozycyjnie) miejsce znajdowało się w przeciwległej, północno-zachodniej części parku. Zrekonstruowana na podstawie analiz archiwalnego planu struktura układów roślinnych umożliwiała złożony widok na trzy ważne obiekty. Z jednego miejsca jednocześnie można było obserwować wyspę, zachodnią elewację pałacu i domek ogrodnika. Biorąc pod uwagę, że niedostatecznie szczegółowe materiały archiwalne wpłynęły na duże uproszczenia w modelu obiektu, widoki te mogły faktycznie różnić się od tych zaprezentowanych w materiale ilustracyjnym (il. 1-2).

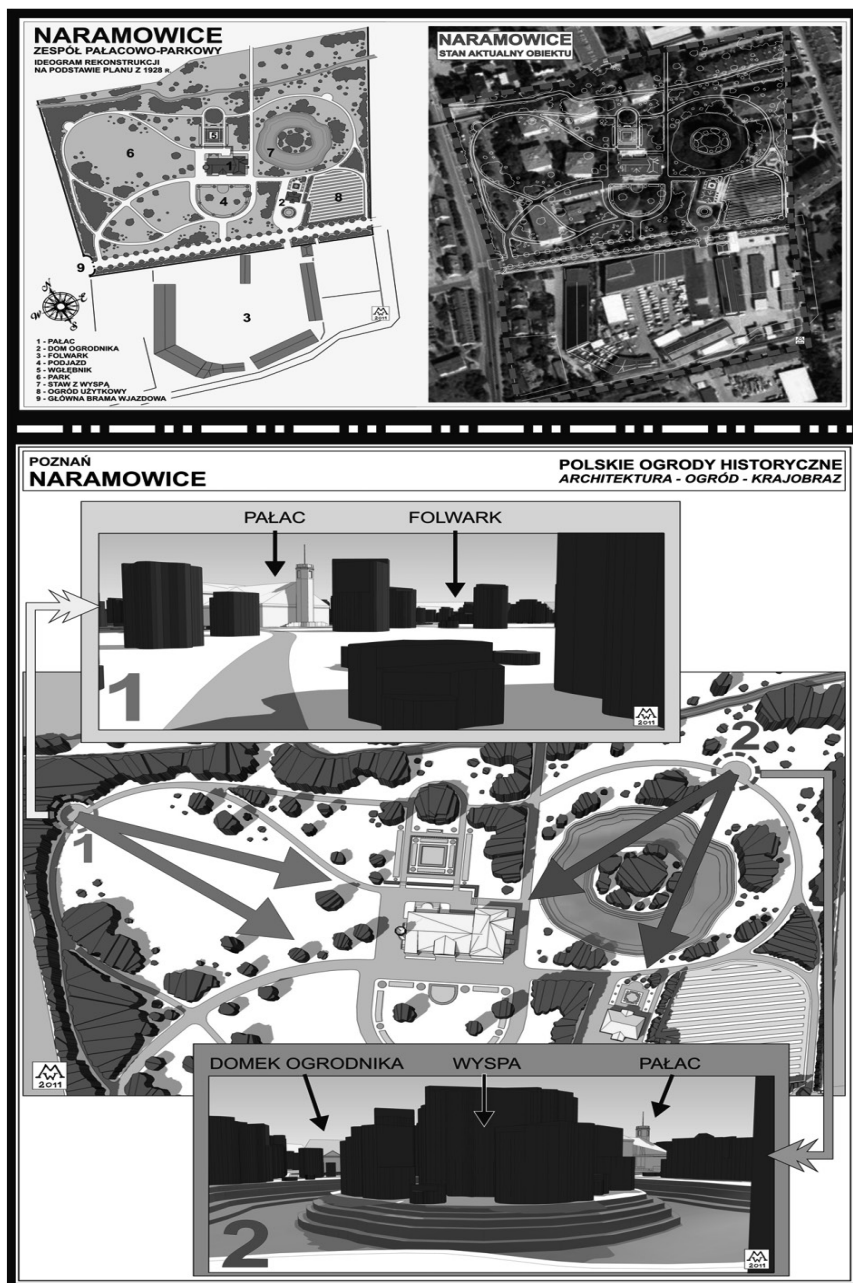
Wyniki badań zostały zebrane (w odpowiednio zestawionych sekwencjach widoków) na planszach w formie ilustracji w porównaniu z fotografiami stanu istniejącego. Pozwala to zobaczyć w wybranych kadrach obiekty architektoniczne, strukturę przestrzenną elementów roślinnych i wodnych oraz ich relacje w układzie całego zespołu. Zaprezentowano w ten sposób wybitne i mało znane walory kompozycyjne parku w Naramowicach.

⁶ M. Walerzak, *Powiązania widokowe jako jedno z kryteriów genius loci w ogrodach historycznych*, „Czasopismo Techniczne” 5-A/2010, Kraków 2010.

⁷ Wysokość wieży oszacowano na podstawie archiwalnych fotografii oraz podczas wizji lokalnej.

- II. 1. Cyfrowy model założenia pałacowo-ogrodowego w Naramowicach oraz ważne powiązania widokowe z częściami ogrodu i krajobrazem otaczającym (oprac. M. Walerzak)
- III. 1. The digital model of the palace-garden foundation in Naramowice and important view connections together with parts of the garden and circumjacent landscape (edited by M. Walerzak)

- II. 2. Plan ideogramu rekonstrukcji założenia pałacowo-parkowego w Naramowicach. Widoki z parku na pałac, wyspę i dom ogrodnika (oprac. M. Walerzak)
- III. 2. A plan of the reconstruction of the palace-garden foundation in Naramowice. The views from the park to palace, island and gardener house (edited by M. Walerzak)

Prześledzenie powiązań widokowych na archiwalnych pruskich mapach topograficznych tego terenu (zwanych *messtischblatt*) umożliwiło rozpoznanie i przeanalizowanie bardzo dalekich historycznych widoków. Po skonfrontowaniu wyników z archiwalnym planem z 1928 r. oraz wirtualnym modelem bardziej zrozumiałe i racjonalne stały się rozwiązania wykorzystane w rozmieszczaniu dużych zwartych grup drzew, zastaniających i izolujących od otoczenia fragmenty parku lub też przeciwstawne duże otwarcia na krajobraz. W przypadku tych drugich struktura układów roślinnych stawiała się bardzo luźna, z dużymi polanami. Łagodnie i płynnie łączyły się one z łąkami już poza północną granicą parku, optycznie powiększając jego zasięg.

Wyniki analiz kompozycji zespołu pałacowo-parkowego w Naramowicach porównano z aktualnymi fotografiami lotniczymi, co umożliwiło identyfikację licznych elementów w przestrzeni współczesnego miasta, aktualnie blokujących dawne widoki.

3. PODSUMOWANIE

Wymieniona w tekście, bogata jak na takie nieduże założenie, sieć powiązań widokowych już nie istnieje. Degradacja obiektu jest tak zaawansowana, że nie da się odtworzyć właściwie żadnego z tych cennych historycznych widoków. Park podzielony osiedlowymi ogrodzeniami zyskał wątpliwe akcenty w formie bloków mieszkalnych. Zdeformowany przebudowami z lat 50. i 60. XX w. pałac niknie wśród tych przewyższających go budowli. Przystał być dominantą i aktualnie niszczy na zapleczu Hotelu „Naramowice” – nowej budowli, która w połowie XX w. stała się okoliczną dominantą. Budynek ten jednak nie posiada żadnych walorów pięknej architektury i w najmniejszym stopniu nie komponuje się ze szczątkami parku. Właściwe wydaje się sformułowanie, że jest on wręcz odwrócony plecami do dawnego historycznego założenia pałacowo-ogrodowego.

Analiza kompozycji przestrzennej i powiązań widokowych tego obiektu umożliwiła określenie nieistniejących już relacji kompozycyjnych, łączących naramowicki pałac z Poznaniem. Sporządzony na bazie ideogramów rekonstrukcji wirtualny model 3D obiektu dał natomiast możliwość, chociaż studialnie odtworzyć tę już nieistniejącą, choć wybitną kompozycję. Pozwoliło to ideowo przywrócić historii ten nieduży podmiejski, a później miejski park przypałacowy.

Zebrane materiały i wyniki badań mogą być materiałem wyjściowym i porównawczym dla innych opracowań dotyczących podobnych obiektów historycznych. W przyszłości sformułowany model postępowania i prowadzenie takich analiz mogłoby z kolei uchronić inne obiekty historyczne, aktualnie zagrożone niekontrolowanym rozrostem tkanki miejskiej.

LITERATURA

- GOSZCZYŃSKA J., *Majątki Wielkopolskie*, t. VIII: *Miasto Poznań*, Szreniawa 2004.
SAS-LITYŃSKI S., *Złota księga ziemiaństwa polskiego. Wielkopolska*, Poznań 1929.
WALERZAK M., *Powiązania widokowe jako jedno z kryteriów genius loci w ogrodach historycznych*, „Czasopismo Techniczne” 5-A/2010.